

2 Казлоў, А. С. Юргон: раманы, аповесці, апавяданні / А. С. Казлоў. – Мінск: Мастацкая літаратура, 2006. – 255 с.

3 Цыбакова, С. Мотив двойника в творчестве А. Козлова / Светлана Цыбакова // Рэгіянальнае, нацыянальнае і агульначалавечае ў славянскіх літаратурах : матэрыялы Міжнародных навуковых чытаньняў, да 85-годдзя з дня нараджэння Івана Навуменкі (Гомель, 7–8 кастрычніка 2010 г.) / [рэдкалегія: І. Ф. Штэйнер (адказны рэдактар), А. М. Мельнікава, Н. М. Пазняк]. – Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны, 2010. – С. 349–355.

4 Шаўлякова, І. Л. Сапраўдныя хронікі Поўні: артыкулы і рэцэнзіі / І. Л. Шаўлякова. – Мінск : Выдавецкі дом “Звязда”, 2011. – 184 с.

5 Казлоў, А. С. Горад у нябёсах / А. С. Казлоў. – Мінск : Літаратура і Искусство, 2009. – 224 с.

The purpose of the article is to determine the features of the chronotope of A. Kozlov's prose in the 2000s. The author examines two collections of the writer – “Yurgon” and “City in the Heavens” and comes to the conclusion that the main features of the spatio-temporal organization of the writer's works are discontinuity and duality, and mystical elements or distorted states of consciousness of the heroes act as mediators between realities.

УДК 821.161.3-311.6-312.9

М. С. ЯЗЕРСКАЯ

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

БЕЛАРУСКАЯ ГІСТОРЫЯ Ў КААРДЫНАТАХ ХРОНАФАНТАСТЫКІ

У артыкуле на матэрыяле гістарычных твораў А. Федарэнкі, А. Асіпенкі і Р. Баравіковай разглядаюцца спосабы мастацкага ўвасаблення матыву вандроўкі ў часе. Аўтар прыходзіць да высновы пра пазнаваўча-папулярызатарскую функцыю як асноўную прычыну звароту пісьменнікаў да тэмпаральнай фантастыкі.

Пісьменнікі-фантасты, імкнучыся спалучаць другасную мастацкую ўмоўнасць і дакладную перадачу гістарычных фактаў, выкарыстоўваюць прыём падарожжа ў мінулае. Да яго звяртаецца і А. Федарэнка ў рамане “Рэвізія” са зборніка “Нічыё” 2010 г. Пачатак дзеяння твора дакладна ўказваецца аўтарам – кастрычнік 1989 года. Дзякуючы тэмпаральнай вандроўцы героі пераносяцца ў мінулае фактычна на семдзесят гадоў, і гэтыя дзве рэальнасці ў пэўным сэнсе выступаюць культурнымі адлюстраваннямі адна адной.

На першых старонках рамана паказаны думкі і настроі маладых мастакоў слова пад час рэзкага злomu грамадскай фармацыі. У Мінскім Доме літаратараў зімовым вечарам збіраецца моладзь. Аповед вядзецца ад асобы студэнта Алеся Трухана, якога прывялі на сход старшакурснікі. У гэтым вобразе яўна пазнаецца сам аўтар. Больш за ўсё дзівіць Алеся мова, дагэтуль ён ніколі не сустракаў адразу так шмат людзей, якія размаўляюць па-беларуску.

Сярод арганізатараў вечара вылучаецца Ведрыч. З апісання яго знешнасці і паводзін вынікае, што прататыпам вобраза стаў кльмтавы паэт-адраджэнец Анатоль Сыс. Аўтар імкнецца, каб чытач пазнаў алюзію: пад час свайго выступу Ведрыч чытае вершы менавіта Сыса. Па заканчэнні сходу Ведрыч з Труханам туляюцца па начным Мінску і ў выніку аказваюцца ў інтэрнацкім пакоі апошняга. Ведрыч здагадваецца, што Алесь таёмна піша прозу, выманьвае рукапіс яго рамана і, даведаўшыся, што назвы няма, прапануе сваю: “Скрозь стагоддзе зімы” (дарэчы, гэта таксама цытата з вершаў Анатоля Сыса; цікава, што першапачатковая назва рамана была такая ж). Далей ідзе тэкст самога рамана, які хворы Алесь напісаў перад небяспечнай для жыцця аперацыяй, якая чакае яго наперадзе. Менавіта таму для Трухана вельмі важна пакінуць след у літаратуры. Алесь старанна хавае свой твор перад

аперацыяй у герметычнай трубцы, якая выконвае функцыю “паслання ў бутэльцы”. Цікава, што ў гэксце рамана ў рамана, яго аўтар, Алесь Трухан, становіцца галоўным героем Алесем Трухановічам. Іншымі словамі, мы маем справу з метадвайніком пісьменніка А. Федарэнкі. Выкарыстанне матыву вандроўкі ў часе якраз і абумоўлівае ўзнікненне шматлікіх герояў-двайнікоў у раманах.

Дзеянне твора ў творы разгортваецца ў дваццатыя гады ХХ стагоддзя на Гомельшчыне, у родных мясцінах Трухана-Трухановіча (і А. Федарэнкі таксама). Герой трапляе з сённяшняй рэальнасці ў малавядомую беларускую вёску і бачыць рэчку свайго дзяцінства. Менавіта праз пазнаванне малой радзімы ён пачынае патроху ажываць у незразумелай і чужой дагэтуль рэчаіснасці. Паралельнае разгортванне ў раманах мінулага і сучаснага дазваляе глыбей раскрыць вобраз галоўнага героя, які папераменна знаходзіцца то ў адной, то ў другой рэальнасці. “Варта толькі заблытацца яму ў адным часе, як жыццё пераносіць яго ў другі і там прымушае шукаць (і часта знаходзіць!) выйсце” [1, с. 392], – так сам пісьменнік тлумачыць прычыны ўвядзення ў тэкст матыву падарожжа ў часе.

У творах з матывам вандроўкі ў часе паміж дзвюма рэальнасцямі нярэдка існуе партал. У раманах А. Федарэнкі ім становіцца люстэрка (адзін з даволі распаўсюджаных і традыцыйных прыёмаў падваення свету – узгадаем хаця б Алісу з Залюстрэчча): “Яны ўсе ўчацвярых адначасова падышлі да гэтых люстраў, і так неяк сталі, і ў адзін і той жа момант зірнулі на свае адбіткі, што, гледзячы збоку, можна было падумаць, яны размясціліся для здымка на групавую фотакартку. <...> Ні з таго ні з сяго пачаў аддаляцца, рабіцца ватным у вушах гоман людзей за спіною, тады зусім сціхла ўсё, і Трухан аглух. Людзі, якіх відаць было ў люстры, расплыліся, расталі, акрамя іх чацвярых, і сцены, і столь, і бачная частка гардэробных вешакоў таксама расталі – знікла ўсё, а ў люстры перад імі чацвярмі з’явілася толькі нейкага брудна-матавага колеру палатно... на ім праступалі і рабіліся ўсё больш выразнымі як бы дэкарацыі нейкага вясковага двара, непрыбранага, як нежылога, скрозь парослага счаўрэлай восеньскай травой...” [1, с. 294].

У апавяданні “Гальшанскі трохкутнік” Р. Баравікова перамяшчае чытача ў старажытныя часы праўлення Сапегі. Галоўны герой, прафесар Адам Нічыпаравіч Пінчук, на сваім юбілеі распавядае легенду пра пабудову Гальшанскага замка і яго ахвяру – замураваную маладую жанчыну. Пад час пабудовы замка Павел Стэфан Сапега выдзеліў грошы на пабудову касцёла і кляштара пры ім. Будаўнікам было абяцана, што пры выкананні замовы ў тэрмін, жнівень 1618 года, тыя атрымаюць вялікае ўзнагароджанне. Адна са сцен, якую ўзводзілі муляры, тройчы абвальвалася без усялякіх бачных прычын, як бы патрабуючы ахвяры. Параіўшыся, майстры вырашылі замураваць першую жанчыну, якая з’явіцца на будоўлі. Гэтай ахвярай стала жонка аднаго з маладых рабочых, якая прынесла каханаму мужу абед. Дзяўчыну замуравалі жывой у манастырскай сцяне. З тых часоў па калідорах манастыра стала бадзяцца душа маладой жанчыны – белай Панны.

Гісторыя ў апавяданні падаецца ў духу навукова-папулярнай фантастыкі: зараз у Гальшаных выяўлена анамалія, “назіраецца той самы прасторава-часавы кантынуум, згорнуты ў стужку Мёбіуса” [2, с. 9]. Галоўны герой пачынае шукаць разгадку таямніцы і ў выніку замест мінулага трапляе ў “<...> анамальны паветраны слуп, у якім няма нічога... Выключна нічога! Гіпермёртвая зона. Гола, пуста, ніякіх табе электрамагнітных хваляў...” [2, с. 10]. Прафесар прачынаецца ў тумане і бачыць прыгожую дзівочую постаць, якая распавядае сваю версію падзей: “Гэта не твая фактыга! <...> тое, пра што раскажаш пастух, папраўдзе было. Толькі ён шмат што пераблытаў. Сапега праз чатырыста летаў тут з’явіўся, а тое ўсё было за Гольшам. Як пачаў ён горад тут гарадзіць, дык многа людю сюды з ім прыйшло. Мур сапраўды ўжо завяршалі, тады і адбыўся той трафунак. Каб Гольша на месцы быў, нічога б не здарылася. Ды бяэцнік той ліха ўсчаў. А калі ўжо вярнуўся Гольша і дазнаўся пра ўсё, дык і не схацеў гэтага мур” [2, с. 16].

Відавочна, такі падрабязны пераказ пісьменніцай вядомай легенды і яе варыяцый закліканы папулярываць беларускую гісторыю. Пры гэтым Р. Баравікова ўхіляецца ад містычнага вытлумачэння падзей. Мова гераіні не пакідае сумненняў, што яна – гасця з мінулага, якая дзякуючы своеасабліваму парталу – прыроднай анамаліі – мае магчымасць наведваць наш час.

Яшчэ адзін твор, у якім хронафантастыка выкарыстана найперш з пазнаваўча-папулярызатарскай мэтай, – раман “Святыя грэшнікі” А. Асіпенкі. Тут аўтар імкнецца перасэнсаваць зробленае вядомай асветніцай, гуманісткай XII стагоддзя, першай ігуменняй на ўсходнеславянскіх землях, прылічанай царквой да святых, Еўфрасінняй Полацкай. “З зайздроснай цыклічнасцю нашы пісьменнікі адчуваюць патрэбу перасэнсавання зробленага асветніцай, неабходнасць на кожным гістарычным этапе падкрэсліваць яе значэнне для нацыянальнай культуры. Гэта пацвярджае яе значнасць у нашай гісторыі і ход самой гісторыі, калі кожны раз прапануецца змена ракурсаў мастацкага бачання” [3, с. 6], – заўважае літаратуразнаўца І. Запрудскі.

Асноўнай крыніцай для напісання “Святых грэшнікаў” была “Аповесць жыцця і смерці святой і блажэннай і найпадобнейшай Еўфрасінні, ігуменні манастыра Святога Спаса і Найсвяцейшай Ягонай Маці, што ў горадзе Полацку. Багаславі, Ойча!”, больш вядомая як “Жыццё Еўфрасінні Полацкай”. Агіяграфічны вобраз святой раскрыты згодна з канонамі жанру: пазбаўлены індывідуальнасці, ідэалізуецца, надзелены выключна станоўчымі якасцямі. А. Асіпенка ў рамане хоць і арыентуецца на “Жыццё...”, аднак не паўтарае трактоўку вобраза, прытрымліваючыся толькі агульных правілаў гістарычнага жанру. Такі падыход дазволіў пісьменніку стварыць арыгінальны мастацкі вобраз Еўфрасінні Полацкай, які істотна адрозніваецца ад гістарычнага жыццёвага прататыпа.

Другі часавы пласт твора – сучаснасць. Галоўны герой тут Лазар Богша, кінарэжысёр. У пачатку рамана ён успамінае, як, будучы маленькім хлопцам, хадзіў з дзядулем у лес слухаць дубы. І зараз, ужо ў сталым ўзросце, герой спрабуе знайсці тое заповітнае месца, аднак здараецца няшчасны выпадак: “Белая тройка, запрэжаная ў вазок, ляцела па заснежаным лёдзе проста на яго, Лазара Богшу. <...> Богша разумей: гэта – канец, ягоная смерць. <...> Болю, якога ён так баяўся, не было. Богша нават здзівіўся: смерць аказалася проста і бяскрыўднай, як пераезд на другую кватэру. Пераезд нават быў больш клопатны. А тут нішто. Кароткі ўдар у грудзі, лёгкі, нячутны палёт у нябыт, у другое і ўжо незямное існаванне” [4, с. 83–84]. Далей Богша са здзіўленнем высвятляе, што едзе ў тым самым вазку, падобным да чоўна, а побач з ім дзве жанчыны: “Цяпер не даводзілася сумнявацца, што ён, Лазар Богша, усё ж памёр і знаходзіцца ў царстве ценяў, як казалі некалі старажытныя рымляне. <...> «Дык вось куды вывозяць душы памерлых, – падумаў Богша. – Яшчэ імгненне і коні вымчаць мяне не толькі за межы зямлі, але і за межы неба, на другі яго бок, у антысвет, у антыжыццё, антыіснаванне»” [4, с. 85], – разважае герой. У нейкі момант ён нават падумаў, што знаходзіцца ў адным з павільёнаў, у якім здымаюць кіно, а рэжысёрам выступае ён сам. Вандроўка ў часе абарочваецца для героя інфернальным падарожжам.

У патубаковым свеце Лазар сустракаецца з сапраўдным аўтарам крыжа Ефрасінні Полацкай: “Так яно і ёсць: ты трапіў у шэсць тысяч шэсцьсот шэсцьдзсят дзевяты год ад стварэння свету, або ў адна тысяча сто шэсцьдзсят першы год ад нараджэння Хрыста... Як табе больш зручна, так і лічы” [4, с. 96]. З гэтага моманту і распачынаецца шлях Лазара ў XII стагоддзі і яго знаёмства з Еўфрасінняй Полацкай.

Як бачым, сродкам трансэндэнтальнага перамяшчэння ў творы А. Асіпенкі з’явілася смерць героя, які апынуўся ў мінулым і іншасвеце адначасова: “Дык вось якое яно, чацвёртае вымярэнне! Вялізнае і жудаснае. Падзеі разгортваліся ў ім у бясконцасці кубікаў, і былі яны такія розныя, такія несумяшчальныя, узаемасупрацьлеглыя, што станавілася горка і крыўдна: хто мог змясціць побач такія розныя падзеі, нібы назарок, каб падкрэсліць імгненную няўстойлівасць адных і пачварную пастаяннасць другіх?” [4, с. 251].

Такім чынам, у сучаснай хронафантастыцы (раманах “Рэвізія” А. Федарэнкі, “Святыя грэшнікі” А. Асіпенкі і апавяданні “Гальшанскі трохкутнік” Р. Баравіковай) матыў падарожжа ў часе адыгрывае службовую ролю, надае тэксту з сур’ёзным ідэйна-мастацкім зместам займальны характар. Асноўная мэта напісання такіх твораў – папулярызацыя культуры і гісторыі Беларусі. Такія тэксты з’яўляюцца адначасова фантастычнымі і гістарычнымі, маюць дакументальную дакладнасць.

Спіс выкарыстанай літаратуры

- 1 Федарэнка, А. Нічые: аповесці, раман / А. Федарэнка. – Мінск : Мастацкая літаратура, 2010. – 429 с.
- 2 Баравікова, Р. Вячэра манекенаў : апавяданні / Раіса Баравікова. – Мінск : Мастацкая літаратура, 2002. – 186 с.
- 3 Запрудскі, І. М. Партрэт асветніцы, народжаны на мяжы тысячагоддзяў / І. М. Запрудскі // Літаратура і мастацтва. – 2008. – 11 студзеня. – С. 6.
- 4 Асіпенка, А. Х. Святыя грэшнікі: раман, аповесць / А. Х. Асіпенка. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1988. – 495 с.

The article, based on the historical works of A. Fedorenko, A. Asipenko, and R. Boravikova, examines ways of artistic embodiment of the motif of time travel. The author comes to a conclusion about the cognitive and popularizing function as the main reason for writers' turn to temporal fiction.